

ΑΘΗΝΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΗΛΙΟΥΝΗ

Ο Δωδεκάδελτος Νόμος¹

Ο Δωδεκάδελτος Νόμος, η παλαιότερη και μία από τις σημαντικότερες πηγές του Ρωμαϊκού Δικαίου, έχει αποτελέσει τους δύο τελευταίους αιώνες αντικείμενο εξονυχιστικής έρευνας των μελετητών. Γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι ο Δωδεκάδελτος ανάγεται στον 6^ο π.Χ., αλλά, αν και διαθέτουμε πολυάριθμες έμμεσες μαρτυρίες των φιλολογικών πηγών, δεν έχει φθάσει έως εμάς καμία επιγραφή που να διασώζει αυτούσιο απόσπασμά του. Το κενό αυτό, αλλά και η σημασία του νομοθετήματος, επέτρεψαν να καλλιεργηθεί μία σημαντική φιλολογία γύρω από τις ακριβείς συνθήκες της δημιουργίας του, τους συντάκτες του, τη σύνθεση και το περιεχόμενό του, τη νομική του φύση, τις πολιτικές και άλλες σκοπιμότητές του. Εξίσου αναρίθμητες είναι και οι μελέτες σχετικά με την ανασύσταση των επιμέρους διατάξεών του και την κατανομή τους στις δώδεκα Δέλτους του νομοθετήματος, που συνθέτουν από μόνες τους μία πλούσια βιβλιογραφία.

Αφήνοντας κατά μέρος τις επιμέρους διατάξεις του Δωδεκαδέλτου, αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντός μας αποτελεί η συνολική θεώρηση του νομοθετήματος και ειδικότερα, η θέση και σημασία που κατέχει στο πρώιμο Ρωμαϊκό Δίκαιο, ως έργο «κωδικοποιητικό». Ο χαρακτηρισμός του ή μη ως «κώδικας» δικαίου, προϋποθέτει την προσαρμογή των συγχρόνων θεωριών περί του τί είναι «κώδικας νόμων» στο πλαίσιο της εποχής του, στις απαρχές της ρωμαϊκής νομικής παράδοσης και επιστήμης. Το ερώτημα που τίθεται δεν είναι απλό, και προϋποθέτει την κατανόηση του Δωδεκαδέλτου τόσο σε σχέση με το ευρύτερο πολιτιστικό

1. Η παρούσα μελέτη παρουσιάστηκε σε συνεργασία με την Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Καλλιόπη Μπουρδάρα, στο πλαίσιο ενότητας σχετικά με τις Κωδικοποιήσεις στην αρχαιότητα, στο Μεταπτυχιακό Σεμινάριο Ιστορίας του Δικαίου του Τμήματος Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

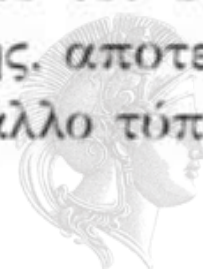

πλαίσιο της ανατολικής Μεσογείου, τις προϋπάρχουσες έννομες τάξεις από τις οποίες εμπνεύστηκε στοιχεία, όσο και με τις γενεσιουργές του συνθήκες στον καθεαυτό ρωμαϊκό χώρο και τον ρόλο που έπαιξε στη ρωμαϊκή κοινωνία, ρόλο που έμελε να τον ανυψώσει στη θέση της λυδίας λίθου της ρωμαϊκής νομικής παράδοσης. Επιλέξαμε λοιπόν να αναφερθούμε σε τρεις διαφορετικές μελέτες, που, αν και καλύπτουν ένα μικρό μόνο μέρος της προβληματικής γύρω από το νομοθέτημα, είναι ενδεικτικές των πολλαπλών ερωτημάτων που τίθενται για την κατανόηση και αποκρυπτογράφηση του έργου αυτού. Οι δύο πρώτες μελέτες εντάσσονται στην πολιτιστική προσέγγιση του νομικού αυτού έργου, καθώς διερευνούν την ύπαρξη ή μη επιρροών στο νομοθέτημα από δύο πολύ διαφορετικούς πολιτισμούς της αρχαιότητας: τον κόσμο της Μεσοποταμίας και τον ελληνικό κόσμο. Οι συγγραφείς τους εξετάζουν την ύπαρξη γενικότερων επιδράσεων και συγκεκριμένων «δανείων», τόσο όσον αφορά τον τρόπο σκέψης των «νομοθετών», όσο και την όλη σύνθεση του έργου και τις επιμέρους διατάξεις του. Η τρίτη μελέτη επικεντρώνεται στο ρωμαϊκό χώρο, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τη δημιουργία και δομή του νομοθετήματος σε σχέση με το υφιστάμενο πλαίσιο των πολιτικών και κοινωνικών συγκρούσεων της Ρώμης κατά την ίδια περίοδο.

Ο Raymond Westbrook (The Nature and Origins of the Twelve Tables, ZSS, 1988, σελ. 74-121) προτείνει μία πρωτότυπη θεωρία για την ερμηνεία των ιδιαιτεροτήτων του Δωδεκαδέλτου: επιχειρεί μία αλματώδη προσέγγιση ανάμεσα στους «κώδικες» της Μεσοποταμίας και τον Δωδεκάδελτο νόμο. Κατ' αρχήν ο συγγραφέας αποκρούει την «κλασική» ερμηνεία του Δωδεκαδέλτου ως κωδικοποίηση του ισχύοντος στη Ρώμη δικαίου, κατά τον 6^ο π.Χ. αιώνα, ερμηνεία που είχε από την αρχαιότητα ήδη βασιστεί στην κρίση του Τίτου Λιβίου (3.34.6) ότι ο Δωδεκάδελτος αποτελούσε *fons omnis publici privatique iuris*. Δεν αποδέχεται επίσης την –παραδιδόμενη από τις αρχαίες πηγές– θεωρία ότι η σύνταξη του Δωδεκαδέλτου υπήρξε προϊόν της συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας της εποχής στη Ρώμη, που ήταν η γενικευμένη διαμάχη πατρικίων και πληβείων, με στόχο την βελτίωση της θέσης των πληβείων μέσω της αναθεώρησης του δικαίου. Το νομοθέτημα, παρατηρεί ο συγγραφέας, έχει μορφή περιπτωσιολογική, αποτελούμενο από υποθετικές προτάσεις ακολουθούμενες από λακωνικές επιταγές, ενώ απουσιάζουν αφηρημένες έννοιες, γενικές αρχές και ορισμοί. Λείπει επίσης, κάθε αναφορά στα υποτιθέμενα γενεσιουργά γεγονότα: η μοναδική αναφορά στις τάξεις πληβείων-πατρικίων (Δέλτος XI.1) καθιερώνει την απαγόρευση επιγαμίας μεταξύ τους, διάταξη αντίθετη προς το υποτιθέμενο «φιλολαϊκό» πνεύμα του νόμου. Ο νόμος επίσης δεν βοηθά στην «αποκάλυψη» του δικαίου στους πληβείους, περισσότερο απ' ό,τι αυτοί το γνώριζαν πριν τη συγγραφή του, ούτε

περιλαμβάνει τα *verba* των *legis actiones*. Ξεκινώντας από αυτές τις παραδοχές, και μη βρίσκοντας ικανοποιητικές τις πληροφορίες των ελληνικών και λατινικών πηγών γύρω από το έργο, ο συγγραφέας θέτει εκ νέου το ερώτημα: ποιά είναι η προέλευση του Δωδεκαδέλτου; Η απάντηση που δίνει ο ίδιος, ξεφεύγει από τα καθιερωμένα: ο Δωδεκάδελτος έλκει την απώτερη καταγωγή του, όχι λιγότερο μακριά από τον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής και ειδικότερα τη φιλολογική παράδοση της Μεσοποταμίας. Προκειμένου να ενημερώσει τους αναγνώστες του σχετικά με αυτήν την, άγνωστη στους περισσότερους ρωμαίιστές, φιλολογική παράδοση, ο Westbrook προβαίνει σε μία εκτενή παρέκβαση, όπου εξηγεί τη φύση των «κωδίκων νόμων» της Μέσης Ανατολής.

Οι κώδικες αυτοί αποτελούν «λογοτεχνικό είδος» με εμφανή κοινή παράδοση. Εννέα «κώδικες», όπως έχει καθιερωθεί να τους αποκαλούν, είναι γνωστοί, επτά σε σφηνοειδή γραφή, δύο από την Πεντάτευχο. Κοινό χαρακτηριστικό όλων είναι ότι περιέχουν νομικούς κανόνες που ρυθμίζουν καθημερινά προβλήματα μη θείου δικαίου και το περιεχόμενό τους είναι περιπτωσιολογικό. Οι νόμοι αντιστοιχούν σε σειρά ατομικών υποθέσεων, οι ιδιαίτερες συνθήκες των οποίων εκτίθενται σε αφηρημένες υποθετικές προτάσεις («αν ο τάδε κάνει το δείνα...»), ακολουθούμενες από την κατάλληλη νομική απόκριση («...η τιμωρία του θα είναι η εξής»). Από τους κώδικες απουσιάζουν η διαίρεση σε αφηρημένες νομικές κατηγορίες και οι νομικοί ορισμοί. Επομένως δεν αποτελούν αυθεντικούς «κώδικες» κατά τη σύγχρονη έννοια του όρου, γιατί δεν αποβλέπουν σε πληρότητα, ακόμα και για τους τομείς του δικαίου που καλύπτουν. Ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές της έρευνας για έναν από τους γνωστότερους κώδικες της Μεσοποταμίας, τον Κώδικα του Χαμουραμπί, συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα. Ο Χαμουραμπί στο κείμενο του νομοθετήματος αναφέρεται σε «δίκαιες κρίσεις» που έχει εκφέρει. Οι «κρίσεις» του κώδικα δεν είναι όμως όλες πραγματικές αποφάσεις σε αληθινές δικαστικές κρίσεις. Σημείο εκκίνησης αποτελεί μία (πιθανώς πραγματική) υπόθεση, η οποία επεκτείνεται σε διαφορετικές υποθετικές εκδοχές, με συλλογισμό που βασίζεται σε εικασίες, και όλες οι σχετιζόμενες με παρεμφερές αντικείμενο «κρίσεις» συστηματοποιούνται σε ενότητες. Δηλαδή εξετάζονται διάφορες θεωρητικές εναλλακτικές υποθέσεις και δίδεται κάθε φορά η κατάλληλη λύση με *a priori* συλλογισμό. Παράδειγμα: 1. Αν ο οικοδόμος δεν χτίσει καλά το σπίτι και πέσει και σκοτώσει τον ιδιοκτήτη, θα θανατωθεί ο οικοδόμος. 2. Αν σκοτωθεί το παιδί του ιδιοκτήτη, θα θανατωθεί το παιδί του οικοδόμου. 3. Αν σκοτωθεί ο δούλος του ιδιοκτήτη, θα δοθεί ένας δούλος στον ιδιοκτήτη από τον οικοδόμο. Η κλιμάκωση των ποινών, για διαφορετικό είδος βλάβης, αποτελεί τύπο ακαδημαϊκής μεθόδου. Το ίδιο παρατηρείται σε έναν άλλο τύπο

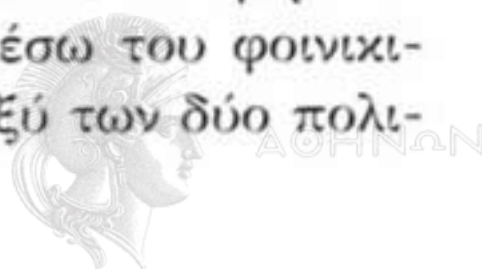

λογοτεχνικών συλλογών της Μεσοποταμίας: αυτή των οίωνων. Είναι αντιπροσωπευτικά και τα δύο ενός ειδικού λογοτεχνικού είδους, τα επιστημονικά συγγράμματα (καθώς η μαντεία θεωρείται επιστήμη για τους κατοίκους της Μεσοποταμίας). Οι «κώδικες» της Μεσοποταμίας δεν περιέχουν επομένως δίκαιο που έχει δημιουργηθεί με θεωρητική σκέψη. Έχουν ως βάση δικαστικές αποφάσεις, στις οποίες όμως προστίθενται θεωρητικές εναλλαγές με λογικό συλλογισμό. Δεν «θεσπίζουν» επομένως δίκαιο, αλλά το περιγράφουν. Η πλησιέστερη σύγχρονη αναλογία προς τους αρχαίους αυτούς «κώδικες» είναι ένα εγχειρίδιο δικαίου.

Σημαντικό ρόλο για τη διάδοση ιδεών σε όλη την Μέση Ανατολή έπαιξαν οι σχολές σφηνοειδούς γραφής. Οι σχολές αυτές δεν διδάσκουν μόνο γραφή, αλλά είναι τα «πανεπιστήμια» της Μεσοποταμίας, φορείς της πολιτισμικής της παράδοσης. Σε αυτά αντιγράφονται τα έπη του Γκιλγκαμές και ο Κώδικας του Χαμουραμπί για περισσότερο από 1000 χρόνια μετά τη σύνταξή τους. Είναι τόποι επιστημονικής έρευνας, όπου κωδικοποιούνται και εκλεπτύνονται οιωνοί, νομικά και ιατρικά κείμενα.

Σε αντίθεση με τη συλλογιστική των κατοίκων της Μεσοποταμίας, η σύγχρονη επιστημονική μέθοδος, επισημαίνει ο Westbrook, προέρχεται από την Ελληνική φιλοσοφία και αποτελεί ένα κάθετο σύστημα. Το υλικό οργανώνεται σε γενικές αφηρημένες κατηγορίες, καθορίζεται η ορολογία και στη συνέχεια, το υλικό οργανώνεται σε μικρότερες υποκατηγορίες, μέχρι να περιληφθεί η ατομική περίπτωση. Η επιστήμη της Μεσοποταμίας αντίθετα δεν μπορεί να δημιουργήσει αφηρημένες κατηγορίες ή να νοηματοδοτήσει όρους. Προχωρεί ορίζοντια, παρέχοντας συγκεκριμένα παραδείγματα κάθε θέματος και εξαντλώντας το, με τη συσσώρευση παραδειγμάτων που καλύπτουν διαφορετικές πλευρές του. Αποτέλεσμα είναι η δημιουργία αποσπασματικής εικόνας που δεν επαρκεί για να καλύψει όλες τις εκφάνσεις της πραγματικότητας. Για να υπερπηδηθεί το πρόβλημα αυτό, καλλιεργήθηκαν κάποιες τεχνικές: ξεκινώντας από μία πραγματική υπόθεση, το θέμα εξετάζεται σε βάθος με την προσθήκη «παραμέτρων»: τη βούληση, το δόλο, την κοινωνική θέση των μερών. Οι κώδικες απαρτίστηκαν έτσι από «σχολικά προβλήματα», υποθέσεις που ξεκίνησαν ως «*causes célèbres*» και έγιναν αντικείμενο θεωρητικής συζήτησης στις σχολές γραφής, όπου προστέθηκαν όλες οι υποθετικές παραλλαγές. Δημιουργήθηκαν έτσι οι «κανόνες» που μεταδίδονταν από σχολή σε σχολή ως μέρος της επιστημονικής παράδοσης και έτσι βρίσκονται, πανομοιότυποι ή με παραλλαγές, σε πολλούς κώδικες.

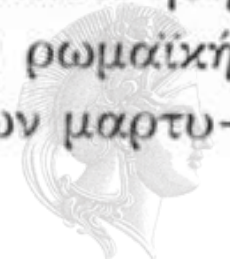
Μετά την εκτενή αυτή παρέκβαση, ο Westbrook, επιχειρώντας τη σύνδεση του δικαίου της Μεσοποταμίας με το Δωδεκάδελτο, αναφέρεται στην ευρύτερη επιρροή της Μεσοποταμίας στη Ρώμη μέσω του φοινικικού εμπορίου, την ύπαρξη θρησκευτικών επιρροών μεταξύ των δύο πολι-

τισμών, καθώς και σε κάποια αρχαιολογικά ευρήματα που επιτρέπουν την υπόθεση της ύπαρξης επαφών των δύο κόσμων. Επισημαίνοντας την έλλειψη κατηγοριών ή νομικών ορισμών στο Δωδεκάδελτο και το περιπτωσιολογικό ύφος των διατάξεών του, που προσομοιάζει με αυτό των κωδίκων της Μέσης Ανατολής, συμπεραίνει ότι ο Δωδεκάδελτος αποτελεί προϊόν της ίδιας επιστημονικής παράδοσης. Αρχικά, υποστηρίζει, ο Δωδεκάδελτος ήταν επιστημονική πραγματεία περί δικαίου, περιγραφική, μη θεσπίζουσα δίκαιο. Η λογική μέθοδος που ακολουθείται σε αυτόν είναι ίδια με αυτή των «κωδίκων» της Μέσης Ανατολής. Τα θέματα που πραγματεύεται ο Δωδεκάδελτος είναι «σχολικά προβλήματα», όχι γενικές αρχές. Προς επίρρωση των ανωτέρω, εξετάζονται ειδικότερα δύο διατάξεις του Δωδεκαδέλτου, σχετικά με την έννοια της iniuria και της έρευνας «quance lance et licio» για κλοπιμαία στο σπίτι ληστή, διαπιστώνοντας παραλληλισμούς ανάμεσα στον νομικό συλλογισμό των κωδίκων της Μεσοποταμίας και των Ρωμαίων. Ο R. Westbrook καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι ο Δωδεκάδελτος είναι προϊόν της επιστήμης της Μεσοποταμίας, της «κυρίαρχης διανοητικής δύναμης στη Μεσόγειο».

Η θεωρία του Westbrook, παρά τον πρωτότυπο χαρακτήρα της, δεν φαίνεται πειστική. Η ύπαρξη επαφών και επιρροών μεταξύ Μεσοποταμίας και Ρώμης δεν θεμελιώνεται αρκετά (οι πηγές και τα αρχαιολογικά ευρήματα που αναφέρονται είναι ελάχιστα), ούτε ερευνάται σε βάθος η σχέση των δύο δικαίων, ενώ η γεωγραφική και ιστορική παρεμβολή του ελληνικού κόσμου αποσιωπάται σχεδόν εντελώς. Η σύνδεση των «κωδίκων» της Μεσοποταμίας με το Δωδεκάδελτο επί τη βάση του –κοινού στο σύνολο των πρώιμων νομοθετημάτων– περιπτωσιολογικού ύφους, χρησιμοποιώντας ως αποδεικτικό θεμέλιο παραλληλισμούς στο νομικό συλλογισμό δύο μόνο άρθρων του Δωδεκάδελτου αποτελεί συλλογιστικό άλμα, χωρίς επαρκή στοιχεία. Από τη θεωρία του Westbrook για την επίδραση της νομικής παράδοσης της Μεσοποταμίας στη Ρώμη μπορούμε επομένως να αποδεχθούμε μόνο τη γενικότερη και αφηρημένη επιρροή που μπορεί να είχαν δύο διαδοχικοί στο χρόνο και απομακρυσμένοι στο χώρο πολιτισμοί.

Στο πεδίο των σχέσεων με άλλους πολιτισμούς εντάσσεται επίσης η μελέτη της Michèle Ducos για την ελληνική επιρροή στο Δωδεκάδελτο (M. Ducos, *L'influence Grecque sur la loi des Douze Tables*, Travaux et Recherches de l'Université de Droit d'Économie et de Sciences Sociales de Paris, Paris, 1978). Η Ducos ερευνά την ύπαρξη επιρροών μεταξύ Ελλάδος και Ρώμης σε πολλαπλά επίπεδα. Οι αρχαιολογικές έρευνες και τα ευρήματα σε αγγεία μαρτυρούν επαφές της Ρώμης με την Ελλάδα ήδη από τον 8^ο π.Χ. αι. Τα αρχιτεκτονικά μοτίβα που υιοθετεί η ρωμαϊκή ναοδομή καθώς και η εισαγωγή ελληνικής προελεύσεως θεοτήτων μαρτυ-

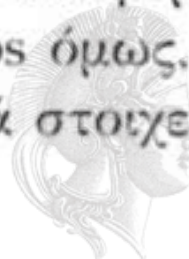
ρούν πρώιμη επίδραση του ελληνικού κόσμου στο καλλιτεχνικό και θρησκευτικό πεδίο. Στην γλώσσα επίσης, συναντούμε πολύ νωρίς λατινικές λέξεις με ελληνικές ρίζες. Παρ' όλα αυτά, η Ducos ξεκινά την εξέταση των ειδικότερων πηγών για τον Δωδεκάδελτο με την θέση ότι η αποστολή πρεσβείας στην Ελλάδα, που σύμφωνα με πολλούς αρχαίους συγγραφείς προηγήθηκε της συντάξεώς του, είναι μύθος που δημιουργήθηκε μεταγενέστερα. Αν και, όπως είδαμε, παραδέχεται την ύπαρξη επαφών με την Ελλάδα, θεωρεί την αποστολή πρεσβείας αναχρονιστική. Πως ερμηνεύει τη δημιουργία του μύθου; Με το επιχείρημα ότι παραδοσιακά όλοι οι νομοθέτες θεωρείται ότι συμβουλευόνται άλλες νομοθεσίες πριν την εκπόνηση του έργου τους. Επίσης, επισημαίνει ότι οι αναφορές των πηγών στην πρεσβεία ποικίλουν: άλλοτε αναφέρεται μία και άλλοτε δύο πρεσβείες, άλλοτε προς την Αθήνα και άλλοτε και προς τις ελληνικές πόλεις της Κάτω Ιταλίας. Η πρεσβεία δεν αναφέρεται όμως από τον Διόδωρο το Σικελό και τον Κικέρωνα που ακολουθούν τις παλαιότερες πηγές, τον Πολύβιο, που βασίζεται στα αρχεία των ποντιφικών, ενώ αναφέρεται, με παραλλαγές, από τον Τίτο Λίβιο και τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσέα, που ακολουθούν τη νεώτερη παράδοση. Άρα, συμπεραίνει η συγγραφέας, η παράδοση περί πρεσβείας είναι «πρόσφατη» εφεύρεση της ρωμαϊκής γραμματείας.

Με την εξαίρεση ίσως μίας νύξης σε ξένες επιρροές στον Επιτάφιο του Περικλή όπως παραδίδεται από το Θουκυδίδη (II.37.1: «δεν έχουμε ως υπόδειγμα τους νόμους άλλων αλλά είμαστε παράδειγμα παρά μιμητές»), δεν υπάρχει καμία αναφορά σε ρωμαϊκή πρεσβεία στις ελληνικές πηγές. Όπως όμως παραδέχεται η συγγραφέας, οι Έλληνες δεν ενδιαφέρονται γενικά για τη ρωμαϊκή ιστορία. Η M. Ducos υποστηρίζει ότι, καθώς οι Ρωμαίοι είχαν επίγνωση των οφειλών τους προς το ελληνικό πνεύμα, δημιούργησαν την παράδοση της επίσκεψης μελών της συντακτικής επιτροπής του Δωδεκαδέλτου στην Ελλάδα, προσπαθώντας να αποδείξουν την παλαιότητα και σημασία της ελληνικής επιρροής επί της Ρώμης. Ο θρύλος για την πρεσβεία στην Ελλάδα δημιουργήθηκε μάλλον κατά τον «αιώνα των Σκιπιώνων», εποχή έντονης ελληνικής επιρροής στη ρωμαϊκή κοινωνία.

Μία άλλη κατηγορία πηγών στην οποία η συγγραφέας ασχέει κριτική είναι όσες αναφέρουν την παράδοση σύμφωνα με την οποία, την συντακτική επιτροπή του Δωδεκαδέλτου βοήθησε στο έργο της ο Ερμόδωρος ο Εφέσιος, σύγχρονος και φίλος του Ηρακλείτου (Σράβων, XIV.1.25, Πομπώνιος, D., 1.2.2.4). Ο Κικέρων τον αποκαλεί princeps Ephesiorum (Tusc., V.36.105), ενώ γνωρίζουμε ότι εξορίστηκε από τους συμπολίτες του, οπότε και πήγε στην Ιταλία. Στην απόκρυφη αλληλογραφία του με τον Ηράκλειτο αναφέρεται ότι συνέγραψε νόμους. Ο Πλίνιος αναφέρει ότι το άγαλμά του βρισκόταν παλαιότερα μπροστά στην curia, «publice

dedicata». Η θέση της συγγραφέως είναι και πάλι ότι ο μύθος της συμμετοχής του Ερμοδώρου στην συντακτική επιτροπή του Δωδεκαδέλτου δημιουργήθηκε μάλλον κατά τον 1^ο μ.Χ. αιώνα, για να εξηγηθεί η ύπαρξη ενός αγάλματός του στην curia της Ρώμης. Η συγγραφέας προτείνει μάλιστα την απίθανη υπόθεση ότι, ανάμεσα στα αγάλματα που ήλθαν στη Ρώμη μετά την άλωση της Κορίνθου, υπήρχε άγαλμα αφιερωμένο από κάποιον Ερμόδωρο (με την επιγραφή ΕΡΜΟΔΩΡΟΣ ΑΝΕΘΗΚΕ), και αυτό αποτέλεσε αφορμή για την δημιουργία του σχετικού μύθου. Όλα όσα αναφέρουν οι αρχαίοι συγγραφείς σχετικά με την ελληνική επιρροή στον Δωδεκάδελτο, καταλήγει η συγγραφέας, εξηγούνται από την επιθυμία των Ρωμαίων να πιστοποιήσουν την παλαιότητα των επαφών τους με την Ελλάδα.

Ειδικότερα, εξετάζοντας μία άλλη παράμετρο ελληνικών επιρροών στο Δωδεκάδελτο, αυτή της έμπνευσης των συντακτών του από τη νομοθεσία του Σόλωνα, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι η θεωρία αυτή δημιουργήθηκε επίσης εκ των υστέρων για να προσαρμοσθεί η δημιουργία του ρωμαϊκού δικαίου στο κλασικό αρχέτυπο της προσφυγής των αρχαίων νομοθετών σε άλλες, πιο σύνθετες νομοθεσίες από τις οποίες θα κρατούσαν τα καλύτερα στοιχεία. Η αναφορά στο Σόλωνα ήταν αναπόφευκτη, καθώς είχε δημιουργηθεί ήδη κατά την αρχαιότητα ένας μύθος γύρω από το όνομά του, ως ο κατεξοχήν νομοθέτης. Ο Κικέρων (*De legibus*, II.23.58) και ο Γάιος (*Ad legem XII Tabularum*, D., 10.1.13, 42.22.7), αναφέρουν πάντως συγκεκριμένες διατάξεις του Δωδεκαδέλτου που θεωρούν ότι έχουν ως πρότυπό τους τη νομοθεσία του Σόλωνα. Ο Γάιος συνδέει την *actio finium regundorum*, αγωγή περί ιθύνσεως ορίων, όπως ορίζεται στο Δωδεκάδελτο, με τη νομοθεσία του Σόλωνα σχετικά με τις αποστάσεις που πρέπει να τηρούνται ανάμεσα σε γειτονικά ακίνητα. Επίσης, σχολιάζοντας το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο Δωδεκάδελτο, αναφέρει πως «*ex lege Solonis translata esse*». Κατά τη M. Ducos όμως, η αντιστοιχία των διατάξεων της Δωδεκαδέλτου με αυτές της σολώνειας νομοθεσίας δεν είναι σαφής, ενώ οι αναφορές του Γαίου στο Σόλωνα στοχεύουν να επιδείξουν την ευρυμάθειά του (λόγος για τον οποίο αναφέρεται επίσης στον Όμηρο και στον Ξενοφώντα), ενώ οι γνώσεις τους για τους νόμους του Σόλωνα προέρχονται από το *Περί αξόνων* του Σόλωνα του Διδύμου. Ο Κικέρων αναφέρει σχετικά με την απαγόρευση ταφής νεκρών μέσα στις πόλεις σύμφωνα με το Δωδεκάδελτο ότι «*translata sunt de Solonis legibus*» και προσθέτει ότι οι ίδιες λεπτομέρειες για τον τρόπο ταφής περιλαμβάνονται σχεδόν αυτολεξεί στη 10^η Δέλτο. Γνωρίζουμε πλέον, χάρις στα ανασκαφικά ευρήματα, ότι η γνώση των ελληνικών ταφικών εθίμων από τον Κικέρωνα είναι ακριβής. Ο Πλούταρχος αναφέρει επίσης τον νόμο του Σόλωνα για τις ταφές. Κατά τη M. Ducos όμως, η ταφική νομοθεσία στον αρχαίο κόσμο περιλαμβάνει συχνά κοινά στοιχεία

και οι νομοθέτες του Δωδεκαδέλτου δεν την αντέγραψαν από τον Σόλωνα, αλλά την εμπνεύστηκαν από τους Ετρούσκους. Άλλη μιά φορά, η «αντιγραφή» του Δωδεκαδέλτου από τη σολώνεια νομοθεσία αποτελεί εφεύρεση, αυτή τη φορά του Κικέρωνα.

Η Μ. Ducos διερευνά σε πολλαπλά επίπεδα την ύπαρξη ευρύτερων ελληνικών επιρροών στη Ρώμη κατά την αρχαϊκή εποχή. Τόσο οι αρχαιολογικές ενδείξεις, όσο και τα γλωσσολογικά «δάνεια» μεταξύ της ελληνικής και λατινικής γλώσσας, μαρτυρούν στενές επαφές ανάμεσα στους δύο κόσμους από τον 6^ο π.Χ. αιώνα. Αν και προηγουμένως έχει αρνηθεί τη βασιμότητα της αρχαίας παράδοσης περί ρωμαϊκής πρεσβείας στις ελληνικές πόλεις προς γνώση της νομοθεσίας τους, η συγγραφέας αναγνωρίζει ότι η ίδια η νομοπαρασκευαστική εξουσία των *decemviri* μαρτυρεί ελληνική επιρροή, τόσο όσον αφορά την μέθοδο της ανάθεσης σε ορισμένα άτομα της εξουσίας για περιορισμένο χρονικό διάστημα με εξαιρετικές αρμοδιότητες (όπως στους *αισυμνήτες*), όσο και την ιδέα της συλλογής (κωδικοποίησης) αλλά και δημοσιοποίησης των νόμων με ανάρτηση. Επίσης, διερευνά επιμέρους διατάξεις του Δωδεκαδέλτου που παρουσιάζουν αναλογίες με αντίστοιχες ελληνικές διατάξεις, παραθέτοντας τις ελληνικές πηγές σε σχέση με τις αντίστοιχες Δέλτους. Εξετάζει επίσης το ενδεχόμενο ορισμένοι λατινικοί νομικοί όροι να έχουν ελληνική προέλευση (π.χ. *dolus*-δόλος, *poena*-ποινή), γεγονός που μαρτυρεί την ύπαρξη παλαιότατης επιρροής της ελληνικής επί της λατινικής γλώσσας.

Ως προς το ύφος του, ο Δωδεκάδελτος χαρακτηρίζεται από *brevitas*, διαφέροντας από το βαρύ, φορτωμένο, γεμάτο επαναλήψεις ύφος των μεταγενέστερων ρωμαϊκών νόμων. Η τεχνική του ποιότητα αποδίδεται επίσης σε ελληνική επιρροή, καθώς το ύφος των διατάξεων μοιάζει με αυτό των αρχαϊκών ελληνικών νόμων, όπως της Γόρτυνος ή της Κυρήνης. Ορισμένες ειδικότερες εκφράσεις του Δωδεκαδέλτου που έχουν απομονωθεί από τον Norden (*Aus altromischen Priesterbuchen*), εμφανίζουν παραλληλισμούς με αντίστοιχες διατάξεις ελληνικών νόμων. Για παράδειγμα, η έκφραση *si volet* αντιστοιχεί στο *εάν βούληται* που απαντάται πολύ συχνά στους ελληνικούς νόμους. Επίσης, η συνεχής χρήση της υποθετικής διάταξης (*si in ius vocat, ito...*), η χρήση τρίτου προσώπου, η έλλειψη υποκειμένου, η χρήση γενικών ή αφηρημένων εκφράσεων, (π.χ. *cui testimonium defuerit...*) είναι χαρακτηριστικό της ισότητας που βασίζεται στο νόμο, της ελληνικής προελεύσεως εννοίας της ισονομίας. Η σύνταξη, η δομή και οι σύνδεσμοι των φράσεων στον Δωδεκάδελτο φανερώνουν ελληνική επιρροή, η οποία θα αποτελέσει μοναδικό φαινόμενο, καθώς δεν θα επανεμφανιστεί στους ρωμαϊκούς νόμους.

Τελειώνοντας την επισκόπηση της θέσεως της Μ. Ducos σχετικά με την ύπαρξη ελληνικής επιρροής στο Δωδεκάδελτο, διαπιστώνουμε ότι, με

λίγες εξαιρέσεις, η συγγραφέας δεν αποδέχεται παρά την ύπαρξη ελάχιστων συγκεκριμένων επιρροών επί του νομοθετήματος, πέραν της ευρύτερης επαφής και αλληλεπίδρασης του ελληνικού και λατινικού κόσμου σε πολιτισμικό και γλωσσικό επίπεδο. Οι θέσεις που υιοθετεί όμως αντικρούουν και παραγκωνίζουν μεγάλο αριθμό πηγών που, σχετικά με πολλά διαφορετικά θέματα (όπως την αποστολή πρεσβείας στην Ελλάδα, τον ρόλο του Ερμοδώρου του Εφεσίου, την επιρροή της νομοθεσίας του Σόλωνος), επαναλαμβάνουν την ύπαρξη ελληνικής επιρροής στην σύνταξη του Δωδεκαδέλτου. Η υπερβολική κριτική και απόρριψη των πηγών, καθιστά τον τίτλο της μελέτης της για την «ελληνική επιρροή» στο Δωδεκάδελτο, μάλλον παραπλανητικό. Παρά την υποκειμενικότητα της απόψεως που υιοθετεί, η εργασία της επιδεικνύει μεγάλη σχολαστικότητα στην συλλογή, παρουσίαση και επεξεργασία των πηγών.

Η μελέτη του Michel Humbert, «La crise politique du Ve siècle et la législation décemvirale», *Crise et Transformation des sociétés archaïques de l'Italie Antique au Ve siècle av.J.-C.* », Collection de l'École Française de Rome, 157, Rome, 1990, σελ. 263-286, εξετάζει τη νομική φύση, τον τρόπο λειτουργίας και τις σκοπιμότητες του νομοθετήματος, σε συνδυασμό με το πολιτικό πλαίσιο της εποχής στη Ρώμη. Στην εισαγωγή του, ο συγγραφέας αναφέρει μερικές από τις σημαντικότερες θεωρίες που έχουν υποστηριχθεί έως σήμερα για το Δωδεκάδελτο: ότι αποκαλύπτει τις αρχές για την άσκηση αγωγών, ότι περιέχει κατάλογο των εγκλημάτων και των ποινών τους, ότι ορίζει τις πηγές των ενοχών, και βέβαια, κατά τη γνωστή έκφραση του Τίτου Λιβίου, ότι αποτέλεσε την πηγή όλου του ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου. Από την άλλη, παρουσιάζει τα κυριότερα σημεία της σύγχρονης κριτικής για το νομοθέτημα: το γεγονός ότι έχει πολλές ελλείψεις, ότι δεν περιέχει δημόσιο δίκαιο, ότι αναγνωρίζει σημαντικό ρόλο στο έθιμο, ότι περιέχει ελάχιστες καινοτομίες, ότι δεν παρουσιάζει συνοχή, αλλά ότι οι διατάξεις του είναι ετερόκλητες. Έναντι αυτών των κριτικών και διχογνωμιών, και χωρίς να παραγνωρίζει το γεγονός ότι το κείμενο του Δωδεκαδέλτου δεν περιέχει παρά ελάχιστες διατάξεις σχετικές με τις τάξεις των πατρικίων και πληβείων, ο συγγραφέας ξεκινά την προσέγγισή του προς το νομοθέτημα, θέτοντας δύο ερωτήματα που, όπως θα φανεί στη συνέχεια, θεωρεί «κλειδιά» για την αποκρυπτογράφηση του Δωδεκαδέλτου: κατά πόσον η σύνταξη του Δωδεκαδέλτου αποτέλεσε σημαντικό πολιτικό γεγονός του 5^{ου} αι. στη Ρώμη, και εάν τα κίνητρα της σύνταξής του ήταν πολιτικά.

Ο Μ. Humbert αρχίζει τη διερεύνηση της φύσεως του Δωδεκαδέλτου με την μέθοδο της ατόπου απαγωγής. Εξετάζει δηλαδή, τι κατά τη γνώμη του δεν αποτελεί ο Δωδεκάδελτος, ασκώντας κριτική στις θεωρίες που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί για τη φύση του. Κατ' αρχήν, υποστηρί-

ζει, δεν αποτελεί δημοσίευση ή αποκάλυψη «κρυφού» δικαίου. Τα στοιχεία που περιέχει ήταν γνωστά πριν τη σύνταξή του, όπως η διάρκεια της χρησικτησίας, τα *verba* της *mancipatio*, η «νομική» διάρκεια της εγκυμοσύνης. Ναι μεν ο Δωδεκάδελτος θέτει τη γενική αρχή των αγωγών με το *sacramentum*, αναφέροντας περιπτώσεις εφαρμογής τους, αλλά δεν περιλαμβάνονται στις διατάξεις των Δέλτων τα ακριβή *verba* που πρέπει να χρησιμοποιήσουν οι διάδικοι σε κάθε δίκη. Τα *verba* αυτά θα παραμείνουν, μέχρι τον Appius Claudius, μονοπώλιο των νομομαθών. Με το ίδιο σκεπτικό, ο Δωδεκάδελτος δεν αποτελεί ούτε καν κατάλογο αγωγών. Δεύτερο σημείο στην άτοπο απαγωγή, ο Δωδεκάδελτος δεν αποτελεί έργο εκλαΐκευσης (με την έννοια της αποβολής του θρησκευτικού χαρακτήρα) του δικαίου: το *ius* είχε ήδη ανεξαρτοποιηθεί από τη θρησκευτικό-μαγική προέλευσή του, αν και οι ποντίφηκες παραμένουν οι φυσικοί ερμηνευτές των *verba* που χρησιμεύουν για τις αγωγές. Τρίτον, δεν αποτελεί εξαντλητικό κώδικα, ούτε κατάλογο αμφιβόλων ή διφορούμενων διατάξεων: απουσιάζουν μείζονα θέματα, όπως π.χ. η *patria potestas*: αναφέρονται μόνο μερικοί περιορισμοί της, π.χ. σχετικά με τη θανάτωση τέκνων ή την εκμετάλλευση εργασίας γιού. Ο Δωδεκάδελτος δεν επιλύει επίσης μόνο θέματα επί των οποίων θα μπορούσε να υπάρχει διαφωνία μεταξύ των νομομαθών. Τέταρτον, δεν αποτελεί συλλογή νέων ή αναθεωρημένων διατάξεων: υπάρχουν νέες διατάξεις, αλλά δεν υπάρχει πρόθεση αναθεώρησης των θεσμών.

Σε αντίθεση με τις προαναφερθείσες θεωρίες, ο M. Humbert υποστηρίζει ότι ο στόχος των συντακτών του Δωδεκαδέλτου ήταν πολιτικός και συνοψίζεται στο εξής: «να εδραιώσει το *ius* επί της *lex*.» Ο Δωδεκάδελτος σημασιοδοτεί την εμφάνιση μίας καινούργιας έννοιας, της *lex*. Επιμέρους *leges* υπήρχαν και πριν τη σύνταξή του, όμως ο Δωδεκάδελτος δεν έχει τίποτε το κοινό με αυτές. Ο Δωδεκάδελτος αποτελεί ταυτοχρόνως συλλογή από *leges* και μία *lex*, με την έννοια της γενικής αρχής, της νέας πηγής του δικαίου, του γενικού κανόνα για τη διοίκηση της πόλεως. Η μεγάλη καινοτομία του Δωδεκαδέλτου συνίσταται στο ότι υποκαθιστά εν μέρει το *imperium* των υπάτων, από το οποίο διαφεύγει πλέον ο δικαστικός καθορισμός του *ius* και το μονοπώλιο της καταστολής. Αυτό ακριβώς αποτελεί και τον επαναστατικό χαρακτήρα του: το ότι εισάγει την αλλαγή της έως τότε πηγής του δικαίου, την εξουσία των υπάτων, υποκαθιστώντας το με το θεσμικό πλαίσιο του νόμου.

Ο συγγραφέας διερευνά την ακρίβεια της θεωρίας του σε σχέση με τους διαφορετικούς τομείς του δικαίου του Δωδεκαδέλτου, ξεκινώντας από το Ιδιωτικό Δίκαιο (*ius privatum*) και τη δημιουργία των *legis actiones*. Αν και ο όρος αυτός εμφανίζεται τον 4^ο αι., από τη χρονική στιγμή της σύνταξης του Δωδεκαδέλτου ισχύει ήδη το αξίωμα (όπως πιστοποιεί και

το ίδιο το όνομα των αγωγών-legis actiones), ότι το αγωγήμο δικαίωμα στηρίζεται πλέον στο νόμο. Η καινοτομία του Δωδεκαδέλτου συνίσταται στη μετάθεση της εξουσίας επί της οποίας στηρίζεται η εφαρμογή της «δικονομίας», από τον άρχοντα, αρχικά το βασιλέα και στη συνέχεια τον ύπατο ή πραίτωρα και το imperium τους, στο νόμο. Ο δικαιοδότης άρχων δεν μπορεί πλέον να αρνηθεί την παροχή δικαστικής προστασίας που στηρίζεται στο νόμο. Δεν έχει επίσης δικαίωμα να επέμβει επί της διαδικασίας ή να αρνηθεί την εκδίκαση υποθέσεως, πέραν των ορίων που του θέτει ο νόμος. Πριν το Δωδεκάδελτο, η παροχή δίκης και το ius dicere ήταν στη διακριτική ευχέρεια του άρχοντα, κατ' αίτηση του θύματος. Πλέον το δικαίωμα να αρνηθεί την παροχή δικαστικής προστασίας (denegare actione), περιορίζεται από το δίκαιο. Ο άρχων γίνεται όργανο του νόμου και όχι αντίστροφα. Το περιεχόμενο του νομοθετήματος επιβεβαιώνει τη θεωρία αυτή. Οι τρεις πρώτες Δέλτοι, αφορούν δικονομικά θέματα σχετικά με την κλήση σε δίκη, τις αγωγές και την εκτέλεση των αποφάσεων. Οι επόμενες περιλαμβάνουν όλα τα δικαιώματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των νόμιμων διαδικασιών και που προστατεύονται ex lege. Οι Δέλτοι IV, V, VI, VII περιλαμβάνουν ειδικότερα όλες τις δικαστικές περιπτώσεις, τα εμπράγματα, ενοχικά και κληρονομικά δικαιώματα, που προστατεύονται από τις legis actiones. Η λίστα είναι πλήρης και κανένα δικαίωμα δεν υπάρχει που να μην προστατεύεται από μια αγωγή. Έτσι εξηγείται και η περίληψη στο νομοθέτημα ορισμένων θεσμών, όπως η διαθήκη ενώπιον των comitia, ή οι δικαιοπραξίες per aes et libram που γνωρίζουμε ότι προϋπήρχαν του Δωδεκαδέλτου: με το νέο νομοθέτημα δεν επέρχεται καμία αλλαγή στη λειτουργία τους, εκτός του ότι πλέον τυγχάνουν δικαστικής προστασίας. Η προστασία αυτή δεν εξαρτάται πιά από το imperium των αριστοκρατών, αλλά βασίζεται στο νόμο. Το ίδιο ισχύει για τα ιδιωτικά αδικήματα: αν και περιλαμβάνονται αρκετές μορφές «θεσμοθετημένης» αυτοδικίας στον Δωδεκάδελτο, κατά το M. Humbert, σκοπός του νομοθέτη είναι να μην υπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του άρχοντα να αποφασίσει πότε π.χ. ο φόνος του ληστή αποτελεί ανθρωποκτονία (parricidium) και πότε δικαιολογείται ως νόμιμη άμυνα. Στο ιδιωτικό δίκαιο επομένως, ο κώδικας αποτελεί κατάλογο όλων των περιπτώσεων όπου θα έχουν εφαρμογή οι νόμιμες δικονομικές διαδικασίες. Το δίκαιο επιλαμβάνεται των αγωγών, παραγκωνίζοντας την εξουσία των υπάτων.

Όσον αφορά το δημόσιο δίκαιο, σύγχρονοι ερευνητές, παραμερίζοντας τη ρήση του Λιβίου ότι ο Δωδεκάδελτος αποτελεί «fons omnis publici privatae iuris, corpus omnis Romani iuris», έχουν υποστηρίξει ότι ο Δωδεκάδελτος δεν περιελάμβανε ius publicum. Πράγματι, ο Δωδεκάδελτος δεν περιλαμβάνει διατάξεις για την οργάνωση των εξουσιών ή διατάξεις «συ-

νταγματικού» περιεχομένου, που δεν υπήρξαν ούτως ή άλλως ποτέ στη Ρώμη. Ο Τίτος Λίβιος, εξηγεί ο συγγραφέας, εννοεί άλλου είδους διατάξεις ως δημοσίου δικαίου, σύμφωνα με την έννοια που το δημόσιο δίκαιο είχε τον 5^ο αι. στη Ρώμη, δηλαδή τη δικαιοδοσία αδικημάτων δημοσίου ποινικού δικαίου. Τα αδικήματα αυτά διακρίνονται ως δημοσίου δικαίου γιατί αγγίζουν το σύνολο των πολιτών και όχι μόνο το θύμα, απαιτούν για την κίνηση της διαδικασίας δίωξης πράξη δημοσίας αρχής και όχι αγωγή ιδιώτη, απαιτούν δημόσια κρίση από τον *populus* και τέλος, η ποινή (θάνατος ή θυσία) λαμβάνει υπ' όψιν της το συμφέρον του σώματος των πολιτών που έχει υποστεί το μίasma και όχι μόνο αυτό του θύματος. Και στην περίπτωση των αδικημάτων δημοσίου δικαίου καταργείται το δικαίωμα ελέγχου και κρίσεως των αρχόντων. Σημαντική στο πεδίο αυτό είναι η διάταξη IX.1-2, «*De capite civis nisi per comitiarum maximum ne ferunt*», σύμφωνα με την οποία η θανατική ποινή μπορεί να επιβληθεί σε ρωμαίους πολίτες μόνο από τα *comitia*. Τα *comitia* αποκτούν το απόλυτο δικαίωμα επιβολής θανατικής ποινής, παίρνοντάς το από τους υπάτους. Ο Πομπώνιος επιβεβαιώνει (D.,1.2.2.16 & 1.2.2.23) ότι ο Δωδεκάδελτος αφαίρεσε από το *imperium* των υπάτων το δικαίωμα να επιβάλλουν ποινή θανάτου για πολιτικά αδικήματα και αδικήματα κοινού ποινικού δικαίου, υπέρ μίας καινούργιας διαδικασίας ενώπιον των *quaestores parricidii* (που εισάγουν την υπόθεση σε δίκη και προτείνουν την ποινή) και των *comitia centuriata* (που αποφασίζουν επί της ποινής).

Άρα, θέτει το ερώτημα ο M. Humbert, περιέχει ο Δωδεκάδελτος όλο το δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο; Όχι ακριβώς, καθώς δεν περιλήφθηκαν σε αυτόν οι *leges regiae* (κανόνες εθιμικοί ή δεδικασμένα υποθέσεων που αποδίδονταν στους βασιλείς της Ρώμης), καθώς και αδικήματα οικογενειακού δικαίου (π.χ. η αποπομπή της αθώας συζύγου, η κατάχρηση του δικαιώματος εκθέσεως των τέκνων από τον πατέρα), που τιμωρούνται με *sacratio* του ενόχου, και όχι με ποινή επιβαλλόμενη διά του νόμου. Θέματα όπως η παραβίαση του πένθιμου ενιαυτού, ή η αιμομιξία μεταξύ αδελφών δεν υπάγονται όμως, λόγω της ειδικής τους φύσεως, στη δικαιοδοσία της πόλεως αλλά τιμωρούνται με θυσίες που επιβάλλουν οι Ποντίφηκες. Τα θέματα της «*patria potestas*» δεν αναφέρονται επίσης στο Δωδεκάδελτο. Γιατί; επειδή εκφεύγουν ούτως ή άλλως της δικαιοδοσίας των υπάτων. Η δημόσια ποινή (*sacratio*) δεν επιβάλλεται από άρχοντα, καθώς τα δικαιώματα που άπτονται της «*patria potestas*» ασκούνται στο πλαίσιο του οίκου, δηλαδή εκτός του πεδίου εφαρμογής της δημόσιας δικαιοσύνης. Τα δικαιώματα ή αδικήματα αυτά υπάγονται ούτως ή άλλως στη δικαιοδοσία των Ποντιφικών, εκτός του τομέα εφαρμογής του *imperium*: δεν περιλήφθηκαν έτσι στο Δωδεκάδελτο δικαιώματα που, όσον αφορά την πηγή ή την τιμωρία τους, δεν χρειαζόντουσαν την επέμβαση ε-

νός άρχοντα. Με τη δημιουργία του Δωδεκαδέλτου, υποστηρίζει ο M. Humbert, το δίκαιο της Ρώμης διακρίνεται πλέον σε «νόμω» δίκαιο και «οικογενειακού ή θρησκευτικού χαρακτήρα» δίκαιο. Στην αρχή αυτή βρίσκουμε, μεταξύ των διατάξεων του Δωδεκαδέλτου, μία πιθανή εξαίρεση: στη Δέλτο VIII.21, την μοναδική περίπτωση επιβολής ποινής «sacer», στον πάτρωνα που δεν τηρεί τις υποχρεώσεις του έναντι του πελάτη του (*patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto*). Όσον αφορά τον κοινωνικό, αποτρεπτικό της χαρακτήρα, η διάταξη αυτή περιλήφθηκε στον Δωδεκάδελτο με στόχο να αποτρέψει παρεκτροπές από τη θεμιτή συμπεριφορά του πάτρωνα, παραμένοντας όμως στην πράξη ανεφάρμοστη. Από νομικής πλευράς, περιλαμβανόμενη στο Δωδεκάδελτο, στην περίπτωση αυτή η *sacratio* γίνεται ποινή που προϋποθέτει δικαστική κρίση. Πρόκειται για μη μεμονωμένο στην πρώιμη ιστορία του ρωμαϊκού δικαίου παράδειγμα της ενσωμάτωσης της *sacratio* από μία *lex*, η οποία γίνεται δικαστικώς επιβαλλόμενη ποινή.

Φθάνοντας στο τελικό συμπέρασμα της μελέτης του, ο συγγραφέας καταλήγει ότι η κωδικοποίηση είχε περισσότερο πολιτικό και λιγότερο νομικό χαρακτήρα. Με τη θέσπισή του καταγγέλεται η μοναρχική φύση του *imperium* των υπάτων. Θεσπίζονται ίδια δικαιώματα για όλους, θεμελιωμένα στο δίκαιο, τη *lex*. Αυτή ήταν και η διεκδίκηση των πληβείων για το γραπτό δίκαιο: *ut quique viri creentur legibus de imperio consulari scribendis* (Τίτος Λίβιος, 3.9.5.). Το *imperium*, για το οποίο δεν υπάρχει αυτούσια αναφορά στο Δωδεκάδελτο, δεν μπορεί ωστόσο παρά να αποτελεί τον απώτερο στόχο του νόμου. Περιοριζόμενο, δημιουργείται για πρώτη φορά στη Ρώμη η ιδέα ενός «δικαιώματος του πολίτη» που δεν απορρέει από τη διακριτική ευχέρεια του άρχοντα και έτσι επιτυγχάνεται η «εξίσωση» των πολιτών ενώπιον του νόμου (Τίτος Λίβιος, 3.34.3: *omnibus summis infimisque iura aequasse*). Με την ερμηνεία αυτή, γίνεται πλέον κατανοητός και ο λόγος της ισχυρής αντίθεσης των υπάτων στη σύνταξη του νομοθετήματος, που ευλόγως θεωρείται απ' αυτούς *lex minuendae suae majestatis causa promulgata* (Τίτος Λίβιος, 3.24.9).

Σε αντίθεση με την M. Ducos, ο M. Humbert θεωρεί ότι πηγή έμπνευσης για τη νομοθεσία του Δωδεκαδέλτου αποτέλεσε η νομοθεσία του Σόλωνα, πράγμα που προϋποθέτει συχνές επαφές της Ρώμης με την Ελλάδα ήδη τουλάχιστον από το 500 π.Χ. Η υποκατάσταση, στη Ρώμη, των *mores* με έναν νόμο ίδιο για όλους, το *ius aequum* που ο Διονύσιος ο Αλικαρνασεύς αποδίδει με ακρίβεια με την έννοια της ισονομίας, παραπέμπει στις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα. Στην Ρώμη ακολουθείται αντίστοιχη πορεία με αυτή που γνώρισαν οι Αθηναίοι μεταξύ Δράκοντος και Σόλωνα, όπου οι νόμοι θεσπίζουν το δίκαιο και υποκαθιστούν τους θέμιστες. Επίσης, άλλο κοινό σημείο με την ελληνική πραγματικότητα, η παραχώρηση της α-

νώτατης ποινικής δικαιοδοσίας στο λαό, το 450, αντιστοιχεί στη δημιουργία, το τέλος του 6^{ου} αι., της Ηλιαίας. Η επιρροή της Αθήνας στη Ρώμη όμως, σταματά εδώ. Ο Δωδεκάδελτος αποτελεί την ακμή μίας σοβαρής στάσεως και θα μείνει ως φαινόμενο, μεμονωμένο στην ιστορία της Ρώμης. Ο δημοκρατικός πυρετός που δημιουργήσε η ελίτ των πληβείων, η οποία ήταν ανοικτή στα ελληνικά δημοκρατικά σχήματα, δεν θα επιβιώσει του «ανοίγματος» του αξιώματος των υπάτων στους πληβείους το 367. Η αφομοίωση των ηγετών των πληβείων στο αριστοκρατικό αξίωμα θα αποτελέσει και το τέλος της δημοκρατικής ιδεολογίας. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας, «μετά τον 5^ο αιώνα, αυτός ο λαός των νομομαθών, δεν θα είναι πλέον λαός νομοθετών». Έτσι, καταλήγει, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η Ρώμη υπήρξε πλέον δημοκρατική τον 5^ο, παρά τον 4^ο ή 3^ο αιώνα.

Οι τρεις θεωρίες που εξετάσθηκαν, που αφορούσαν διαφορετικές πλευρές του Δωδεκαδέλτου νόμου, παρουσιάζουν ενδιαφέροντα στοιχεία και επιτρέπουν τη θεώρηση του νομοθετήματος σε σχέση με την πολιτική πραγματικότητα και τις πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις της εποχής του. Όλες υπόκεινται στην κριτική της νεώτερης έρευνας, μας επιτρέπουν όμως να αντιληφθούμε την σημασία και την ιδιαιτερότητα ενός νομοθετήματος που διατήρησε τον μοναδικό και «ιερό» σχεδόν χαρακτήρα του, καθ' όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής νομικής ιστορίας. Όσον αφορά τέλος τη συνολική θεώρηση του νομοθετήματος και τη δυνατότητα χαρακτηρισμού του ως «κωδικοποιητικού» έργου, ή απλούστερα, «κώδικα», αξίζει να σημειώσουμε το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο M. Humbert. Εκτός του Δωδεκαδέλτου αφέθηκε ό,τι βρισκόταν εκτός της *iuris dictio* του πραιώρα. Ό,τι περιλήφθηκε σε αυτόν συνιστά εξαντλητικό, ομοιογενή κατάλογο όλων των καταστάσεων που δίνουν βάση για αγωγή, ό,τι δηλαδή υπαγόταν στο *imperium* του υπάτου. Το νομοθέτημα καθίσταται έτσι πηγή όλου του δικαίου. Το έργο παρουσιάζει ομοιογένεια, ενότητα, εξαντλητικότητα, καθώς περιλαμβάνει όλες τις πιθανότητες δίκης. Ως συνθετικό έργο, έχει συστηματικό χαρακτήρα. Επομένως, καταλήγει ο συγγραφέας, το έργο αποτελεί κωδικοποίηση, αληθινό υπόδειγμα κώδικα. Αν δεχθούμε το συμπέρασμα αυτό, ανακαλύπτουμε ότι ο Δωδεκάδελτος, το θεμέλιο του ρωμαϊκού δικαίου, παρουσίασε ήδη στα πρώτα του βήματα τον συστηματικό και εξαντλητικό χαρακτήρα που σπανίζει στα υπόλοιπα δίκαια της αρχαιότητας, αλλά χαρακτηρίζει τη ρωμαϊκή νομική σκέψη σε όλες τις εκφάνσεις της. Αποτέλεσε όμως, μεμονωμένο φαινόμενο στη ρωμαϊκή ιστορία, καθώς, παρά την πρόθεση του Ιουλίου Καίσαρα, όπως παραδίδει ο Σουητώνιος, να κωδικοποιήσει το ισχύον δίκαιο, θα πρέπει να περιμένουμε τον Θεοδόσιο και στη συνέχεια τον Ιουστινιανό, περίπου μία χιλιετία αργότερα για να επαναληφθεί το σημαντικό έργο της κωδικοποίησης του δικαίου.

